

МИНУЛЕ Й СУЧАСНЕ Ч. 3.

Д-р СТЕПАН БАРАН

ПО НЕВОЛІ — ВІДРОДЖЕННЯ

ХРАЇВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

06/10

30303

МИНУЛЕ Й СУЧАСНЕ Ч. 3.

Д-р СТЕПАН БАРАН

ПО НЕВОЛІ — ВІДРОДЖЕННЯ

УКРАЇНЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШСЯ
НА НОВІЙ ДОРОЗІ

343

106504/3

*Збірка
Оккупационна*

КРАКІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Львів. Бібліотека
А. У. П.

9372.240.91 (24u)

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 198

Накладом „Українського Видавництва”, Краків, Кармелітська 34, П
Verlag „Ukrainischer Verlag“ G. m. b. H. Krakau, Karmelitensrassse 34 П
Друк: „Нова Друкарня Денникова” під комісарською управою, Краків,
Ожешкової 7.

Druck: „Nowa Drukarnia Dziennikowa” Kommissarische Verwaltung, Krakau,
Orzeszkowagasse 7.

ЗАГАЛЬНІ ЗАВВАГИ.

Сучасна війна викликала великі зміни у правно-державному устрою земель, що положені на схід від кордонів довоєнного Німецького Райху. У висліді цього повстали вже і ще повстануть теж і чималі зміни у демографічній будові тих земель. Нема вже на європейській карті версальського новотвору — недавньої польської Річипосполитої, що до кільканацяти днів розпався цілковито під ударом непереможної німецької сили.

Великі історичні події, яких ми свідками, що далеко ще незакінчені, та яких рушієм є німецький військовий геній, спричинили основні зміни і на етнографічних українських землях, розмежованих нині кордоном сфери німецьких і совітських впливів. Іде він від хребта Карпат на півдні від джерел Сяну здовж його бігу аж поза Ярослав, далше дещо нижче на південь від колишнього австрійсько - російського кордону і від устя Солокії до Буга руслом Буга аж вище Берестя по північні межі української етнографічної території і відділює землі на захід від цієї лінії, що сьогодні входять в склад Краківського Генерал-Губернаторства.

На землях зайятих німецькою владою, знайшлася і частина української етнічної території — Лемківщина, західне Посяння, частина колишньої Белзької Землі (частини довоєнних повітів: Сокаль, Рава Руська і Любачів) та західня часть середнього Побужжя або так звана Холмщина і Підляшшя. Не маємо ще покищо оголошених точних даних щодо простору самої тери-

торії, як не маємо теж і статистичних дат щодо числа її населення; у загальному буде ця наша національна область і щодо простору і щодо числа населення дещо меншою, як була в половині березня минулого року Карпатська Україна.

Одначе тут є велика різниця. Карпатська Україна творила суцільну географічну територію і хоча її топографічна конфігурація була рівнож некорисна — довга південно-карпатська смуга від Попраду на заході по горішню Тису на сході, — то всеж віками жила вона серед однакових державно-правних умовин, до речі — дуже невідрадних — у колишній Мадярщині. Інакше було з галицькою територією і Холмщиною та Підляшшям, що до світової війни були складовою частиною двох зовсім інших державних організмів — австрійського і російського. Мали вони інший правно-державний устрій і жили відрубним життям. В порівнанні з українським Закарпаттям географічно - топографічне положення українських земель у Краківському і генерал-Губернаторстві є значно некорисніше — довга і не надто широка лента північними узбіччями Карпат від Попраду по Сян, здовж середущого Сяну й вкінці здовж середущого Буга, з дуже некорисними комунікаційними положеннями і без спільного осередку, що легко зміг би об'єднати цю цілу довгу покручену ленту.

Необеднані ці землі і під адміністраційним оглядом; Лемківщина і Посаяння входять до краківського дистрикту, скравки повітів: Сокаль, Рава Руська і Любачів з Холмщиною і Підляшшям до Люблинського. Більшість українського населення, що сьогодні під німецькою владою, жиє у люблинському дистрикті, меншість у краківському; щодо віроісповідання більшість (біля 60 відсотків) творять православні; меншість греко-католики. Греко-католики не об'єднані і в ділянці церковної юрисдикції — на Лемківщині Апостольська Адміністрація в Сяноці, для перемиської епархії юрисдикція перемиського греко-кат. вікарного єпископа в Ярославі. Врешті греко-католики поза Галичиною підлягають юрисдикції польських римо-католицьких єпископів тої епархії, у якій постійно проживають нпр. у люблинському дистрикті на Холмщині римо-кат. єпископові у Люблині.

НЕКОРИСНЕ ЯВИЩЕ.

Вище вже сказано, що теперішня війна потягнула за собою демографічні зміни на нашій етнографічній території, що є під німецькою владою. У першу чергу був це недавній виїзд частини нашого населення Лемківщини на постійне поселення на території Совітів; це явище мало ще більші розміри на Холмщині і Підляшші. Розмірів його покищо цифрою не можемо означити, бо відповідних даних досі ще не оголошено. Основною причиною цього для нас некорисного явища були: замале національне усвідомлення і зневіра в власні сили та агітація різних ворожих нам польських і жидівських чинників, що тут — мовляв — ще вернеться Польща. А вона залишила у нашого народу страхітливий спогади!

До зміни демографії в нашу некористь, передовсім на Холмщині і Підляшші, причиниться теж у значній мірі і приплив польського елемента зі заходу. Це було б ще грізніше, якщо б вони в додатку заняли місця, що їх недавно добровільно залишили наші одурманені селяни. Відповідну коректуру змогла б тут перевести хіба сама німецька влада своєю відповідною політикою та своєчасними доцільними заходами.

НАСЛІДКИ ЦАРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ.

Загаломі галичан Холмщина і Підляшшя подрібно не були відомі. Царська Росія пильно про це подбала, щоб не було ніяких ближчих взаємин між найбільше рідними українськими областями, а нова Польща пішла її слідами. Однак Росія в часі свого панування не нищила фізично нашого населення, спинювала тільки його національне українське самопізнання, як зрештою і на прочих українських землях, над якими панувала. Навпаки, сільському населенню на Холмщині і Підляшші царська влада навіть нераз допомагала та брала його в оборону перед польським визиском і заливом і з цього боку в народніх масах залишила вона по собі цілком не найгірші спомини.

ПОЛЬСЬКА ПОЛІТИКА ГРІША ВІД ЦАРСЬКОЇ.

Нечуване національне і віроісповідне переслідування, цілковите усунення з публичного життя української мови, насильна й безоглядна польонізація українського села, масове нищення православних церков, конфіскація церковного нерухомого майна, масове поселювання польських військових осадників і зневага українського православного селянина на кожному кроці, безгранична самоволя польської поліції та адміністрації, воююче польське римо-католицьке духовенство при відсутності української інтелігенції й проводу на місцях при спогадах на царсько-російські часи витворили корисну психологічну основу для комуністичної агітки. Ані на одній частині українських земель, що були недавно під польською владою, не записалася Польща так ганебними чорними красками, як саме на Холмщині й Підляшші. Практичні висліди того всього бачили ми в останніх місяцях і тижнях, як наші селяни добровільно покидали рідну землю зі страху тільки на саму згадку, що ануж тут вернеться Польща. А привязання нашого хлібороба до рідної скиби чейже велике!

НАШІ ВТРАТИ НА ЗАХОДІ ТА ЇХ ПРИЧИНИ.

Холмщина і Підляшшя не є сьогодні назвами політично-адміністраційними, як впрочім не були ними і в минулому. Це назви радше історично-етнографічні, при чому назва Холмщина як холмська єпархія має значіння у нашій церковній історії. Холмщина обіймає повіти або частини повітів: Холм, Грубешів, Томашів, Замістя, Білгорай і Краснистав; Підляшшя повіти: Володава і Біла Підляська. Всі вони входять сьогодні до люблинського дистрикту й творять суцільну територію, поперетикану густо найновішою польською кольонізацією, а в холмському повіті теж численними німецькими кольоніями, що задержали досьогодні німецький характер. Національна українська територія ще в половині мин. століття сягала значно дальше на захід і особливо на північний захід у повітах Янів, Люблин, Соколів, Радзин, Любартив. Нині там уже етнічна Польща, а по нас осталися тільки нечисленні національні острівці і топографічні назви. Найбільші втрати по-

несли ми після 1905 р., коли давніше уніятське населення (так звані «упорствуючі»), що не хотіло прийняти православ'я після скасування унії на Холмщині і Підляшші в 1875 р., масово перейшло офіційно в римо-католицизм і невдовзі спольщилося цілковито. Це була наша найбільша національно-територіальна втрата, — з природним приростом до сьогодні біля чверть мільйона душ — більша, як втрата через римо-католицизм наприкінці першої і з початку другої половини ХІХ. століття нашої національної території між Вислоком і Сяном в Галичині. Тут поляки свій найбільший національно-територіальний успіх посунами своєї суцільної національної території на схід нашим коштом мали якраз не за історичної Польщі, але під австрійським і російським пануванням.

При досліді причини втрати цієї значної національної території треба відмітити, як одну з найважливіших причин факт, що тодішнє уніятське (греко-католицьке) духовенство і в перемиській єпархії і ще більше в холмській єпархії у своїй великій перевазі стояло під польським національним впливом, говорило дома і проповідувало в церкві по-польськи і жило в дружніх відносинах з польським двором та двірськими офіціалістами, як не менше і польським римо-католицьким духовенством. Нерідкі були теж випадки, що уніятські священики та їх рідня, особливо на Холмщині і Підляшші брали видну участь у польському національному русі, навіть у революційному. У церковний обряд входило щораз більше новин, взятих живцем з латинства так, що сама уніятська церква була часто безпосереднім розсадником польщини у досі українському селі. При тодішній відсутності національного свідомлення села, залежного матеріально від польського двора, що являвся усюди вогнищем польських національних стремлень, при співжитті й в церковній ділянці (латинсько-польської відправи у церквах в часі празників та більших свят), — врешті при відомому наступі польського духовенства, створено пригоже підложжя до прямого переходу українського села в латинський обряд, а через нього невдовзі й у польський національний табір.

На Холмщині і Підляшші рішальну роль у спольщенні значних українських просторів відіграла теж орусофільна політика царського уряду, що практично

переводив у життя гасло: «православіє, народність і атечество». В 1875 р. скасовано там унію, у деяких околицях, зокрема на Підляшші, насильними засобами. Метою привернення православя у цьому краю було створення бар'єри перед римо-католицьким і польським наступом. Назагал це вдалося, але при наших великих національних втратах на півночі і північному заході. Після 1875 р. остали там саме десятки тисяч дотеперішніх уніятів, що не хотіли добровільно перейти на православя, а якщо і перейшли, то зробили це по-зірно. Деякі й формально не переходили та як «упорствуючі» були виставлені на репресії уряду. Свої релігійні потреби заспокоювали вони потайком у найближчих польських римо-католицьких священників, або у тайних емісарів з польського римо-кат. духовенства, що приїздили туди з Галичини. Загальне число «упорствуючих» на Підляшші і Холмщині подавали російські офіційні джерела на 90.000 душ; число їх наслідників з природнім приростом виносить приблизно чверть міліона, сьогодні зовсім спольщених. Остаточний вислід був такий, що після проголошення царського толеранційного указу з 1905 р., який давав законну можливість переходу з православя на римо-католицтво, дотеперішні своерідні «марани» перейшли масово явно на римо-католицтво та вони вже в другому поколінні для нас національно пропали. Там, де ще з початком ХХ-того століття гомоніла українська мова і пісня, сьогодні їх вже не почуєш. Врятувати їх могла унія, але з національним українським духовенством. Та до цього свідомо не допустив царський уряд. Питання ще отверте, чи серед нинішніх корисних для нас обставин, можна їх хоч частинно привернути для української нації. Поодинокі випадки повороту до українства вже занотовано і нотується даліше. Велику місію може тут зробити українська народня школа і відповідні видавництва, у першу чергу друковані латинкою, або прямо у польській мові.

ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВОСЛАВЯ.

За останніх 65 літ православя на Холмщині і Підляшші без сумніву закріпилося і воно сталося нерозривною частиною душі нашого селянства, яке не перейшло в римо-католицький польський табор. У своїй

масі сільський народ глибоко-релігійний і безперечно привязаний сьогодні до православ'я, яке до певної міри являється там на зовні мимо обрядового обрусіння (московська вимова у церковно-словянській Богослужбі, якої придержується і досі величезна більшість православного духовенства, хоч вже 25 літ минуло від царського панування) — підсвідомим висловом українського національного «Я». Одначе задержалося там і чимало уніятських церковних звичаїв, яких на схід від Буга вже зовсім нема, та які існують досі в суміжній уніятській Галичині, з якою творить і одну мовно-говіркову групу. Нпр. задержався звичай співати у церкві коляди такі самі, як в Галичині, як Бог Предвічний, Небо і земля, Дивная новина й другі. Співають їх на ту саму арію, що в Галичині і то з перевиданого у Холмі 1892 р. Богогласника, виданого первісно 1824 р. О. О. Василянми в Почаєві, коли Почаївська Лавра на Волині була ще уніятська. Тільки на роком змосковщено у холмському Богогласнику первісний український текст, але незначно. За те вимова коляд чисто московська, як нпр. «Небо і земля», «анґели співають» і т. д. і то навіть чисто українських слів коляд, що на галичанина робить комічне чи радше дуже прикре вражіння. Для галичан це найближча і найрідніша по крові, історії і звичаях частина українських земель.

КАЛАКУТИ.

Нове явище повстало на Холмщині і Підляшші за недавньої Польщі, але вже не масове, як це зрештою бувало тоді і в Галичині. Це перехід православних на римо-католицтво, головно, щоб змогти набути землю — очевидно за високу заплату, або для іншого «лакомства нещасного», чи прямо, щоб позбутися переслідувань від польської поліції та адміністрації. Це явище мало льокальне й індивідуальне значіння, але й воно тут і там вищербило наш дотеперішній національний стан посідання. Українське село згїрдливо прозвало їх «калакутами». Сучасні обставини їх ліквідують і вони вертаються назад на православ'я, що рівнозначне і з формальним поворотом до українства, від якого вони впрочім ще не вїпили відстати.

Церковне питання є найголовнішим осередком зацікавлення холмсько-підляського українського православного громадянства. Важні є, очевидно, в його й освітньо-культурна, шкільна та господарська організація, але далеко, далеко не в такій мірі, як саме церковна справа. **Корисна** для нас з національного боку **розв'язка церковного питання** на Холмщині і Підляшші шляхом відповідної національної організації Православної Церкви та закріплення організації **буде найтривкішою асекурацією перед чужонаціональним заливом**. Всякі інші національні установи можуть продовж короткого часу цілковито загинути, — це бачили ми недавно у Східній Галичині — тільки зорганізована національно Церква перетриває і найбільші бурі та серед них збереже народові його національну душу.

Це доказала греко-католицька Церква в Галичині, що являється сьогодні єдиною чисто-українською національною Церквою та найважливішим національним забором, зокрема в нинішніх бурхливих часах. У такій мірі не могла бути й не була ні давніша уніятська (греко-католицька) до 1875 р.

Уніятська Церква на Холмщині і Підляшші, ні пізніша Православна Церква на цій землі. Перша не виконала своєї оборонної національної місії тому, що велика більшість її духовенства і мало що не ціла його ерархічна верхівка були спольщені та служили польським національним інтересам і ціллям. Друга не виконала її з цієї причини, що кермували нею виключноно великороси, ворожо настроєні до українства і що більшість низового духовенства творили русотяпи місцевого походження і корінні великороси, а меншість не була національно як треба освідомлена й вишколена. Негайно після введення православ'я в 1875 р. наказом з Петрограду введено в церкву Богослужбу москвофільську вимову, а духовна семинарія в Холмі сталася огнищем обмосковлення молодого духовенства. При цій нагоді треба пригадати характеристичну подію, що в часі святочного отворення самостійности холмської православної єпархії підчас храмового празника Різдва Пресв. Богородиці 21. вересня 1905 р. (по старому ситлю 8. вересня) святочну проповідь з цієї нагоди в часі Служби Божої священник

о. Дрозд виголосив в українській, а не у московській мові і то у прияві численних православних ерархів і високих царських цивільних і військових достойників. На ректорів духовної семанарії в Холмі добрано тільки великоросів, які теж майже виключно були й учителями в духовній семанарії. Ректори цієї семанарії являлися дуже часто незвичайно діяльними і в ділянці московсько-національної політики, вважаючи своє становище як переходове в робленні скорої та блискучої духовної карієри. Те саме було і з православними єпископами в Холмі. Для прикладу згадаємо хочби відомі по всій українській землі імена ректорів холмської духовної семанарії як Антонія — пізніше волинського архієпископа і київського митрополита — на еміграції митрополита в Карловицях в Югославії, нині вже покійного, — Евлогія, холмського єпископа, першого самостійного в 1905 р., сьогодні митрополита російської еміграційної Церкви в Парижі і Діонізія, останнього варшавського митрополита. Останнім ректором цієї семанарії перед світовою війною аж до часу її евакуації в 1915 р. був цілковито змосковщений білорусин архимандрит Смарагд (його світське ім'я Павло Латиш - Латишенко), що на церковно-політичному і національному тлі вистрілом з бровнінга положив трупом у Варшави 8. лютого 1923 р. першого православного митрополита в Польщі Юрія (Ярошинського), з роду українця.

Не диво, що православна духовна семанарія в Холмі не відограла такої ролі в національному українському відродженні як напр. духовні православні семанарії в Полтаві або Кам'янці Подільському, звідки вийшли найсвідоміші кадри української провідної інтелігенції. Подібно як вихованці інших православних духовних семанарій, багато учнів холмської духовної семанарії по закінченні її четвертого курсу переходило в університет. Одначе вони за дуже малими виїмками — пропадали для української нації та здебільша не верталися навіть у свою тіснішу батьківщину. Звідси зродилася одна з причин трагедії холмсько-підляської землі, що в часах великої національної скрути ця багатострадална земля за недавньої Польщі та після її упадку знайшлася без кінцевого інтелігентного проводу, не враховуючи сюди маленької горстки інтелігентів, місцевих уродженців. Вона сама не була б ніяк

у спромозі перевести вкортці всеобіймаючу українську національну організацію своєї батьківщини, якщо не допомога в людях численної й національно вишколеної галицької інтелігенції, частинно й наддніпрянської чи з сумежньої Волині.

Упадок Польщі у вересні 1939 р. та прихід німецької влади дали перші можливості до національної організації й відродження Холмщини та Підляшшя. Тут наше національне життя було в руїнах. Ще в 1931 р. розв'язано культурно-освітнє і добродійне товариство в Холмі — «Рідна Хата» — з його около 150 філіями в усіх повітах, українські кооперативи, організовані з нашого львівського центру, змушено перейти під польську керму або й зовсім припинено їхню діяльність, з народніх шкіл усунено цілковито українську мову, з метою позбавити місцеве українське населення власної інтелігенції; закрито всі інші організації; українській пресі та взагалі українському друкованому слову поліційно-адміністраційними заарядженнями внеможливлено доступ до українського села на Холмщині й Підляшші. Послідовно й беззастережно переводжувано в життя плян цілковитого спольщення цієї нашої північно-західньої країни. Цьому мали допомогти теж забрання церковної землі та масова кольонізація чужим польським елементом при рівночасній неможливості для українця купна землі. Про нечувану поліційно - адміністраційну самоволю вже згадано. Більшого пекла, яке в останніх роках недавньої Польщі переживала Холмщина з Підляшшям, не було ніколи й в довоєнній Мадярщині, а вже ніколи не було його в таких розмірах і в царській Росії навіть у часі найчорнішої реакції, яка по свому старалася навіть охоронити Холмщину і Підляшшя.

Врешті вирішено перевести в життя справді діявольський плян та збурити православні церкви на Холмщині й Підляшші, яких ще не перемінено на римокатолицькі костели. Подібного явища не записала новіша історія ні в одній країні світа та воно на завжди останеться найчорнішою плямою на — і так неславних — картинах минулого недавньої Польщі. Для наших громадян, зокрема галичан, треба пригадати, що Православна Церква на Холмщині й Підляшші мимо своєї зовнішньої московської політури й відсутности української національної активности її духовенства була таки

головним обороннім валом проти польського заливу. Не стало там інших українських організацій та установ, які розв'язано або насильно знищено, або яких взагалі не було, тільки єдина Православна Церква була часто підсвідомим, але за те стихійним висловом збереження не лише віроісповідної, але також і національної окремішности, було охороною перед маревом національної смерті. Тут і вияснення, чому православля є сьогодні так дороге та святе для українців Холмщини і Підляшшя.

Православна сьогодні Церква на Холмщині і Підляшші була від берестейської унії в 1596 р. до 1875 р. — отже продовж 279 літ — уніятською та творила окрему самостійну єпархію. Після офіційного шематизму холмської уніятської єпархії на 1875 р. число уніятів виносило тоді (1874 р.) 249.146 душ. Єпархія була поділена на 11 деканатів: 1) білгорайський (17 парохіяльних і 3 фіяльні церкви — з числом вірних 21.215), 2) грубешівський (31 парохіяльних і 17 фіяльних церков — вірних 28.615), 3) замський (22 пар. і 6 ф., вірних 15.590), 4) красноставський (21 п. і 2 ф., вірних 13.847), 5) томашівський (30 п. і 35 ф., вірних 27.174), 6) холмський (26 п. і 4 ф., вірних 19.531), 7) більський (30 п. і 3 ф., вірних 31.016), 8) володавський (31 п. і 1 ф., вірних 99.429), 9) константинівський (22 п., вірних 22.878), 10) радимський (16 п. і 1 ф., вірних 24.577), 11) соколівський (10 п. і 2 ф., вірних 5.274). — Разом число уніятських парохій виносило з кінцем 1874 р. 256 з таким же числом парохіяльних церков і 74 філіяльні церкви, себто число усіх уніятських церков виносило тоді 330. Під сучасну пору нема зовсім деканатів: красноставського, константинівського, радимського і соколівського, а давніші уніяти цих деканатів, чи пак їхні потомки, з дуже малими виїмками знаходяться в римо-кат. костелі та польському національному таборі. Це саме сталося і зо значною частиною колишніх уніятів і в інших деканатах, які не перейшли на православля. Воно й змінило в нашу некористь демографічні відносини на Холмщині і Підляшші.

Число православних парохій у згаданій країні з початком світової війни в 1914 р. майже не змінилося від числа бувших уніятських парохій і виносило около 250, за те значно впало число вірних. Тут не вдіяв ні-

чого і факт, для нас без сумніву корисний, що царський російський уряд в 1912 р. виділив українські етнографічні частини з люблинської та сідлецької губерній в окрему холмську губернію, виділюючи її при цьому з варшавського генерал-губернаторства і приділюючи її до генерал-губернаторства в Києві. Виділення Холмщини і Підляшшя з чисто-польської Конгресівки та адміністраційне влучення їх до етнічно-чистоукраїнського материку з рівночасним уведенням (від 1915 р.) загально російського цивільного права (X і частини IX томів Своду законів) замість обов'язуючого там наполеонського кодексу і польських гіпотечних законів були б дали позитивні для нас висліди. Таксамо позитивно з точки погляду українських національних інтересів треба сьогодні оцінити з історичної ретроскопії й роллю самого православ'я після 1875 р. Тут царська Росія зробила для нас мимоволі велику національну прислугу.

ЗАГАРБУВАННЯ І НИЩЕННЯ ЦЕРКОВ І ЦЕРКОВОГО МАЙНА.

Прихід польської влади на Холмщину і Підляшшя з кінцем 1918 р. застав там 383 православні церкви, які відразу зачала вона самовільно і безправно забирати на польські римо-католицькі костели. Негайно **забрано величавий православний катедральний собор у Холмі**, з якого викинено іконостас і отинковано мистецько-розмальовані стіни. Масово замикано православні церкви по селах і містечках. Частину їх теж негайно збурено, значну частину перемінено на польські римо-католицькі костели. Розпочалося переслідування православних вірних і православного духовенства. Робилося це під проводом повітових старостів, вйтів і солтисів при співучасті польської державної поліції і військових чинників. Очевидно, співділали тут і відомі зі своєї віроісповідної нетерпимости і національного фанатизму польські римо-католицькі священики та численні спроваджені військові осадники й кольоністи, для яких забрано безправно величезну більшість церковної землі. Насильно та безправно забрано теж Православній Церкві численні будинки по містах і селах з будівельними площами, між ними чимало й в самому Холмі.

Божевільне бурення православних святинь прибрало масовий характер головно весною та літом 1938 р., як збурено або спалено зовсім 115 православних церков. Між іншими збурено муровану православну церкву в місточку Щебрешин на Холмщині, збудовану ще в 1184 р., ровесницю розкопаних недавно нашим львівським археологом д-ром Яр. Пастернаком руїн катедрального собору в Галичі. Польський вандалізм не пощадив одного з найстарших пам'яток церковного будівництва на теренах тодішньої польської держави, який була б зберегла кожна влада, навіть воююча з кожною церковою совітська влада! При нищенні церков не щаджено і тлінних останків православних, які викидано з наругою з могил, — так було напр. з тлінними останками о. Андрія Каролинського в містечку Лаців на Холмщині, — висміваючи при цьому найсвятіші почування православних вірних.

Білянс нищення православних вірних був в дні 1. вересня 1939 р. такий: з існувавших 1. серпня 1914 р. 383 православних церков на Холмщині й Підляшші осталося в руках Православної Церкви всього 51 церков, або 13,47 %, перемінено на костели 149 церков, або 38,90%, які збудовали власним коштом православні або уняти та які ніколи не були римо-католицькими костелами, цілковито зруйновано або спалено 183 православні церкви, або 47,73% з числа всіх православних церков. Число православних парохій зменшено на около 80%, бо з около 250 парохій з 1. серпня 1914 р. осталося 1. вересня 1939 р. всього 51 для приблизно чверть мільйона українських православних вірних, що проживають сьогодні на Холмщині і Підляшші.

Ближче це описано в соймових інтерпеляціях посла д-ра Степана Барана до голови ради міністрів, що їх вніс він на пленарному засіданні польського сойму 6. липня 1938 р. і 21. липня 1938 р., де зокрема подано точні дати збудовання, знищення і спалення поляками православних церков. Справу насильного і безправного загарбання польським урядом нерухомих дібр Православної Церкви представлено обширно у промові посла д-ра Ст. Барана та промові посла о. протоєрея Мартина Волкова на пленарному засіданні сойму 6. липня 1938 р. та у промові сен. Остапа Луцького на пленарному засіданні сенату 14. липня 1938 р. при ди-

скусії над договором з 2. червня 1938 р. між Апостольською Столицею і польським урядом в справі поуніятських земель і церков.

ВІДНОВЛЕННЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ Й ЦЕРКОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.

Відновлення церковного життя і церковної організації розпочалося безпосередньо після упадку Польщі та приходу німецької влади. Українське православне громадянство звернулося негайно до німецької військової, а згодом і цивільної влади про передачу православним насильно й безправно загарбаних поляками православних церков, що їх вони перемінили на римо-католицькі костели. У багатьох випадках **німецька влада** пішла відразу українцям на руку та **передала** їм — до кінця березня 1940 р. — переважно військова влада вже в перших тижнях по своєму приході, — **около 30** висвячених на костели **православних церков**. Бачучи польське насильство над українським народом, не супротивлялася вона тоді, як місцеве українське православне населення само усувало поляків і брало церкви в своє посідання.

Якщо йде про число зорганізованих православних парохій на Холмщині і Підляшші, то з кінцем березня 1940 р. виносить воно кругло 80 та около 20 знаходиться в стадії організації; усіх чинних у душпастирстві священників було 102. Там уже працюють як душпастирі православні священники, але Богослужба відбувається найчастіше в приватних домах, бо церкви в тамошніх громадах ще й надаліше в руках польського римо-католицького духовенства.

Ведеться даліше акція ревідикації православних церков. В часі конференції з компетентними чинниками в краківському Генерал-Губернаторстві над справою ревідикації загарбаних поляками православних церков і тимчасової внутрішньої організації Православної Церкви в днях 20. і 23. березня 1940 р. передав д-р Ст. Баран прохання адміністратора Православної Церкви на Холмщині й Підляшші о. протопресвітера Івана Левчука про передачу православним холмського собору, що й до того ж часу був у руках римо-католиків та про передачу православним православних церков

343.

перемінених насильно на костели: 3 у білгорайському, 2 у володавському, 2 у грубешівському, 3 у більському, 1 в красноставському, 3 у томашівському, 3 у заміському і 6 у холмському повітах — разом 23 прохань від інтересованих громад про ревідикацію православних церков, загарбаних поляками на костели. В дні 20. березня 1940 р. вручив теж д-р Ст. Баран прохання Церковного Братства Св. О. Николая в Замістю про передачу йому значного його нерухомого майна в Замістю в грунтах і реальностях, загіпотекованих ще й досі на це братство, яке поляки одержали в своє часове посідання підчас австрійської окупації ще в часі світової війни. Ревідикаційні домагання відносяться головню до сільських церков, а з міст тільки до трьох церков: у Білій Підляській, Замісті й Янові, більського повіту.

Інший спосіб ревідикації матиме ревідикація землі й будинків Православної Церкви; розмірів і способу її переведення німецька влада досі ще не визначила.

ХОЛМСЬКИЙ КАТЕДРАЛЬНИЙ СОБОР.

На окрему зосім згадку заслуговує справа холмського катедрального собору Пресвятої Богородиці, що до 19. квітня 1940 р. був польських руках і являвся наче символом їхнього панування на Холмщині. Є він одною з великих тринавних церков, збудованих у виді корабля з трьома копулами, що існують на українських землях. При західній входовій стіні збудовано в 1874—1878 рр. в часі останньої реконструкції церкви портик, що спирається на кольони дорійського стилю. В середній наві стоять по чотири кольони з кожньої сторони, на яких спираються головна копула і стіни храму; при західній стіні на двох кольонах збудовані хори, а під ними притвор. В церкві були три віттарі, один головний та два бічні з величезним іконостасом; стіни були по мистецьки розмальовані. Поляки усунули іконостас, а малювання стін витинкували й вибілили. Перед собором у східньо-південній стороні та в доволі значному віддаленні від нього стоїть висока стилева дзвіниця з вежою вищою як середня вежа собору.

Хто і коли побудував холмський катедральний собор — невідомо. Народня легенда приписує збудовання первісного собору Володимирові Великому, а Іпатієвський Літопис твердить, що галицький король Данило перебудував около 1235 р. храм Пресвятої Богородиці в Холмі в часі, як там перенесено єпископію з Угровська. В 1638 р. перебудував цей храм холмський уніятський єпископ Мотодій Терлецький. Польські джерела подають, що теперішній собор побудував в 1738—1756 рр. — отже перед двома століттями — холмський уніятський єпископ Пилип Володкович, розбираючи старий собор, так, що з церкви Пресвятої Богородиці з часів галицького Данила нічо не осталось та навіть не відомо, де вона стояла. Воно не зовсім відповідає правді, бо при останньому ремонті теперішнього собору в 1874—1877 рр. устійнено, що деякі стіни собору були виложені цеглою в один ряд, бо самі стіни збудовано з дикого каміння, до якого не могло пристати тинкування. Форма будови стін з каміння дуже стара, близько підходить до способу будови біловинської та столпівської башти біля Холму, що походять з княжих часів. На кожний випадок для нікого це не спірне, що поляки й римо-католики не збудували холмського катедрального собору, що славився здавна чудотворною іконою Богородиці й великим храмовим святом на »другої Пречистої« — себто 21. вересня по повому стилю. Православне громадянство на Холмщині й Підляшші вважає передачу старого холмського катедрального собору її легальному власникові — Православній Церкві — за закріплення перемоги над Польщею та за символ свого остаточного визволення зпід її панування.

ПЕРШИЙ ПІСЛЯ УПАДКУ ПОЛЬЩІ ЦЕРКОВНИЙ ЗІЗД.

Зайшла теж конечна потреба переведення нової організації Православної Церкви на Холмщині й Підляшші, що відповідала б теперішнім змінам відносином з ішею метою скликано до Холму 5. листопада 1920 р. церковний зізд старших українських діячів на народній церковній ділянці Холмщини та Підляшшя

з денним порядком: 1) упорядкування церковно-релігійного життя на Холмщині і Підляшші, 2) вибір Тимчасової Церковної Ради. На цей зїзд запрошено окремо проживаючого в Холмі адвоката з Тернополя й бувшого соймового посла д-ра Степана Барана, очевидно в характері гостя; він стався невдовзі юрисконсультом (правним дорадником) Церковної Ради і Церковного Управління. Наради зїзду розпочалися о 4-ій год. пополудні, закінчилися в год. 9-ій вечором. Проводив емеритований суддя Антін Павлюк, секретарював Володимир Косоноцький, бувший довголітній управитель канцелярії Української Парляментарної Репрезентації у Варшаві — оба з Холму. Першу точку деннього порядку реферував Вол. Косоноцький, який теж предложив виготовлений ним проект резолюції, що їх то переведеній довшій дискусії прийнято одногосно з деякими незначними поправками й доповненнями.

Наради над довгою точкою тривали коротко. Ухвалено одногосно, що Тимчасова Рада має складатися з 10 осіб, 5 духовних і 5 світських з правом кооптації. До цієї Ради вибрано тоді такі особи: з духовенства: о. Іван Левчук, о. Ігор Кикиц, о. Володимир Мархева, о. Григорій Мотюк і о. Осип Цехан; з світських: Олександр Рочняк, Семен Любарський, Лев Рябчук і Петро Доманчук. Рада скористала з права кооптації і особовий склад дещо змінився. У найближчому часі підпаде він новій зміні, як увійде в життя урядовий розпорядок про Тимчасові Постанови про Православну Церкву в люблинському дистрикті. Рада вибрала опісля Церковне Управління, яке мало заступити Консисторію. Тут теж були деякі зміни, остаточно устійнено такий склад Церковного Управління: о. Ігор Кикиц — парох і декан, о. Володимир Мархева — помічник пароха, оба з Холму, б. сен. Семен Любарський з Скригичина, пов. Грубешів і Володимир Косоноцький з Холму, як члени, а як заступники: б. суддя Олександр Рочняк з Замістя, о. м-р Микола Малюжинський — декан і парох з Томашева. Проводить Раді й Управлінню о. протопресвітер Іван Левчук, іменований адміністратором Православної Церкви на Холмщині й Підляшші митроп. Діонізієм 16. листопада 1939 р., який своє урядування обняв щойно з кінцем грудня 1939 р.

РЕЗОЛЮЦІЇ ЦЕРКОВНОГО ЗІЗДУ В ХОЛМІ

З 5. ЛИСТОПАДА 1939 Р.

Зїзд ухвалює:

I. Відновити в усій величі зруйноване церковне життя на терені прадавньої холмської єпископії.

II. Просить нинішнього канонічного зверхника Православної Церкви на Холмщині й Підляшші Його Блаженство, Блаженнішого Митрополита Діонізія перенести свою резиденцію до Холму як осередок Церкви.

III. Повернути до давніх традицій повної згоди, єднання та спільного соборного вирішування всіх церковних справ.

IV. До часу упорядкування церковного життя й скликання Собору створити Тимчасову Церковну Раду при правлячому єпископі з осідком у Холмі з представників духовенства й мирян.

V. З хвилиною доручення цих постанов Зїзду Його Блаженству, — усі справи, що торкаються церковного життя на Холмщині й Підляшші, вирішуються Митрополитом у стислому порозумінні з Тимчасовою Церковною Радою в Холмі, а то зогляду на зміни, які під цю пору мають місце.

VI. У Холмі при єпископській катедрі має бути відкрита вища духовна школа з українською мовою навчання.

VII. Для розбудови релігійного православного життя в холмській єпархії зосереджуються в Холмі всі необхідні культурно - освітні установи, а також друкарня і т. п.

VIII. Матеріальною підставою нормального існування холмської катедри та парохій стане усе рухоме й нерухоме майно Церкви, яке посідала в 1914 р., а зокрема — яке вона набула після світової війни.

IX. Вогнищем православного релігійно-аскетичного життя та національної української культури повинні статися: реорганізований Яблочинський монастир та відновлений жіночий монастир у Турковичах.

X. Звернутися до Його Блаженства з проханням:

а) впровадити українську вимову богослужбового церковно-словянського тексту — і

- б) затвердити впроваджену вже в життя українську мову в метриках та внутрішньому урядованні установ Православної Церкви на терені холмської єпархії.

Окрема депутація Церковної Ради повідомила про це митрополита Діонізія, що прийняв до відома та благословив рішення Церковного Зїзду в Холмі з 5. листопада 1939 р. і створену там часову організацію у виді Церковної Ради та Церковного Управління. Було це 16. листопада 1939 р., як саме митрополит Діонісій іменував для Православної Церкви на Холмщині й Підляшші окремого адміністратора в особі митрофорного протоєрея о. Івана Левчука, одного з найстарших віком священників (73 літ), пароха села Монятичі, грубешівського повіту, надаючи йому рівночасно чин протопресвітера.

ЗМІНА НА МИТРОПОЛИЧОМУ ПРЕСТОЛІ.

Заки новоіменований адміністратор, що мав управляти Церквою в порозумінні з Церковною Радою й Церковним Управлінням у Холмі — в одній і другій установі засідали самі українці, — зміг обняти своє урядування, зайшли зміни на православному митрополичому престолі у Варшаві. Митрополит Діонісій письмом з 22. листопада 1939 р. зрікся свого становища та своє урядування передав тимчасово в руки берлінського православного архієпископа для російської еміграції в Німеччині Серафима (зросійщеного німця з світським прізвиськом Лядде), віком ще старшого від старого теж митрополита Діонізія. Сам митрополит Діонісій усунувся навіть з Варшави та як приватна особа замешкав у своїй віллі в Отвоцьку біля Варшави. Переємник влади по ньому архієпископ Серафим фігурує тільки як тимчасовий керманіч («местоблюдитель») митрополичого престолу (*Metropolitantrouverweser*) і управляє варшавською митрополією і холмсько - варшавською єпископією тільки провізорично до часу остаточного уладнання відносин Православної Церкви на території колишньої Польщі, що знайшлася в сфері німецьких впливів. Вирішив долю митр. Діонізія ніхто інший — тільки сама московська еміграція у Варшаві з своїм »Русским Советом« під

проводом Войцеховського, на якій митроп. Діонізій давніше спирався. Ця московська еміграція та її установка не лише поборювали завзято православних українців, автохтонів Холмщини й Підляшшя та їхні національні й церковні стремління. Вона по упадку Польщі виступила безпощадно проти свого недавнього покровителя митроп. Діонізія та остаточно спричинила його повалення.

ПРОЄКТ ДЕЛЕГАЦІЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ.

Новий тимчасовий керманч Православної Церкви на занятих польських областях архієпископ Серафим не обізнаний з її відношеннями та з її окремими потребами. Сам російський емігрант старої дати і старої царської школи, а це все у значній мірі й вирішує його становище до українства взагалі, хоч саме українське православне громадянство до нього — як німця з походження — не має таких упереджень, які звичайно має до родовитого москаля. До нього й звернулася делегація Церковної Ради й Церковного Управління з Холму, що довший час перебувала у Варшаві якраз з метою переговорів з ним. До цієї делегації як постійні її члени входили Семен Любарський і Волод. Косоноцький, а від часу до часу о. Микола Малюжинський, о. Ігор Кикіц та о. Володимир Мархева; допомагав делегації своєю працею в ній м-р Іван Коровицький. Ця делегація, що перебувала у Варшаві кілька тижнів — аж по кінець 1939 р., сама виготовила проєкт під назвою «Тимчасове положення про Церковне Управління Холмщини й Підляшшя», у якому зазначено компетенції поодиноких чинників, з яких осередньою місцевою церковною владою мала бути Церковна Рада та її виконавчий орган Церковне Управління з чотирьох осіб — двох духовних і двох світських. Воно мало правити в порозумінні з адміністратором — а властиво адміністратор в порозумінні з Церковним Управлінням, який й затверджував його рішення. Православна Церква на Холмщині й Підляшші мала мати свого роду автономію під верховним керовництвом архієпископа Серафима. Редагували цей проєкт не правники — головню о. протоєрей Микола Малюжинський з Томашова, а в додатку «на коліні», тому й редакція його

(49 параграфів) вийшла казуїстична й хаотична з пропущенням багатьох засадничих річей. При невідповідній з юридичного боку кодифікації проекту та його річевій хаотичності, підчеркнено в додатку мало виразно національний момент, згадуючи тільки про видавання церковного органу в українській мові, а поминаючи зовсім такий важний факт як українська вимова церковно-словянської богослужби й українська урядова мова церковних властей, урядів і установ. Адміністраторові митрополії — «містоблюditелєві» — залишено дуже широкі повновласти. Про розподіл майна митрополії синоду й єрархії та їх установ не згадано ні одним словом, як теж і про ревіндикацію церков, які поляки насильно й безправно заорали. Натомість вложено на адміністратора Православної Церкви на Холмщині і Підляшші обовязок збирати з церков і парохій грошеві збори для митрополії і пересилати їх архієпископові Серафимові.

Цей проект, зложений на борзі членами делегації без обговорення його на Церковній Раді, предложені в грудні 1939 р. архієп. Серафимові та якраз цей проект створив небажані для нас наслідки. Архієп. Серафим взяв з собою проект до Берліна, опісля й до Кракова, роблячи в ньому деякі засадничі зміни, яких тексту делегації не сповістив. Свій контрпроект предложив він прямо керманичеві церковних справ при Генерал-Губернаторові в Кракові. А не треба забувати, що архієп. Серафим ніколи не був на Холмщині й Підляшші, і тамошні церковні відносини були для нього не знані.

ДВА НОВІ ПРОЄКТИ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ.

З доручення о. адміністратора Левчука, Церковної Ради і Церковного Управління як їхній правний дорадник (юрісконзулт) виготовив д-р Степан Баран два проекти — один обширний проект «Тимчасового Внутрішнього Статуту Православної Церкви в дистриктах Люблин і Краків», прийнятий Церковною Радою в Холмі на її засіданні 4. березня 1940 р. під головуванням о. адміністратора Левчука, що обіймає в 42 параграфах цілість церковного устрою так, як це було

у Внутрішньому Статуті Автокефальної Православної Церкви в Польщі. До проекту долучено обширні мотиви.

Другий короткий проект з доручення повищих чинників виготовив д-р Степан Баран під назвою «Проект Тимчасових Постанов щодо Православної Церкви у дистрикті Люблин». Там у 20 параграфах подано найважливіші постанови щодо теперішньої переходнової організації Православної Церкви на Холмщині й Підляшші як новозредагований проект Церковної Ради в Холмі цього проекту, що його делегація цієї Ради предложила в грудні мин. року архієп. Серафимові. У новозредагованому проекті усунуто всі ті недостачі, що їх мав проект делегації та зазначено якнайвиразніше український національний характер Православної Церкви на Холмщині й Підляшші, який забезпечено відповідними правними постановами.

Оба згадані проекти вручив д-р Степан Баран у привіт проф. д-ра Володимира Кубійовича й делегата Церковної Ради та Церковного Управління у Холмі б. соймового посла Семена Любарського зі Скригічина, грубешівського повіту, керманичеві відділу церковних справ при Генерал-Губернаторові в Кракові ляндгеріхтсратові Вільденові в часі конференції з ним 20. березня 1940 р. разом з окремими проханнями про ревіндикацію катедрального собору, 23 церкви і нерухомостей Церковного Братства Св. О. Николая в Замістю.

ПРОЄКТ ТИМЧАСОВОГО ВНУТРІШНЬОГО СТАТУТУ.

Проект «Тимчасового Внутрішнього Статуту Православної Церкви в дистриктах Люблин і Краків» складається з 17 розділів і 42 параграфів у такому порядку: I. Загальні постанови (§ 1 — § 6), II. Управа єпархії (§ 7 — § 13), III. Церковний суд (§ 14 — § 19), IV. Деканати й єпархії (§ 20 — § 25), V. Кандидати до духовного стану (§ 26), VI. Манастирі (§ 27), VII. Наука релігії (§ 28), VIII. Церковні Братства (§ 29), IX. Місійна діяльність (§ 30), X. Церковне майно (§ 31 — § 34), XI. Відношення до державної влади (§ 35), XII. Урядова мова (§ 36), XIII. Урядовий орган (§ 37), XIV. Урядова печатка (§ 38), XV. Автен-

тична інтерпретація (§ 39), XV. Переходові постанови (§ 40) і XVI. Кінцеві постанови (§ 41 і § 42). Проект Статуту обіймає цілість устрою та мав би бути вихідною точкою й основою до правного унормування устрою Православної Церкви на українських землях, що входять сьогодні в склад Генерал-Губернаторства в Кракові. Редакційно зближений він до Внутрішнього Статуту Автокефальної Православної Церкви у б. Польщі та його залучників і президентського декрету з 18. листопада 1938 р. про відношення держави до Автокефальної Православної Церкви. Постанови Статуту і декрету мали обов'язувати далі, оскільки їх постанови не є суперечні зі станом, що його викликало теперішнє правно-державне положення й поділ сфери впливів між Німецьким Райхом і ССРСР та якщо вони не суперечать постановам, що їх наведено в Тимчасовому Внутрішньому Статуті.

До проекту долучено зредаговані д-ром Ст. Бараном обширні мотиви, що вяснюють історію поодиноких важніших установ і потребу їх нового унормування по думці проекту. Очевидно, у такій редакції, як його предложено німецькій владі, проект не міг би стати обов'язуючим законом, хочби з цієї причини, що вийшов він тільки від одного заінтересованого чинника. Тут і другі чинники — церковна ерархія і передовсім держава — будуть мати своє слово, на практиці та — очевидно — більше рішальне як слово Церковної Ради в Холмі. Метою предложеного проекту — дати вихідну точку й основу під остаточне виготовлення *Magna carta libertatum* для Православної Церкви на українських землях, що у висліді теперішніх воєнних ділань і упадку Польщі знайшлися під німецькою владою.

У самій назві проекту пропущено назву Холмщина й Підляшшя як назви історично-етнографічного значіння, а не політично-адміністративного. Поза стислішою територією самої Холмщини й Підляшшя є ще деякі православні парохії з українським населенням у люблинському дистрикті та Лемківщина з окремим православним деканатом. З фактом існування православ'я на Лемківщині, без огляду на причини його появи, мусить рахуватися кожний реальний політик, а нам, українцям, залежить чейже на тому, щоб усунути звідтам чужо-національні ворожі нам московські

впливи і взяти Лемківщину в цілості у сферу виключно наших національних впливів. Тому зайшла потреба прийняти вже в назві проекту політично-адміністративну назву дистриктів Люблин і Краків.

ДЕЩО З ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У Б. ПОЛЬЩІ.

В мотивах до повищого проекту між іншими написано таке:

До світової війни ще якийсь час після неї вірні Східної Православної Церкви з теперішньої території дистриктів Люблин і Краків організаційно й канонічно не підлягали одній верховній церковній владі. Православні люблинського дистрикту мали свого постійного єпископа в Холмі, якого верховною церковною владою був патріарх у Москві. Натомість православні з Галичини, які сьогодні входять у склад краківського дистрикту, підлягали юрисдикції православного митрополита в Чернівцях на Буковині в б. австрійському Цісарстві.

Цей стан змінився в новоповсталій Польщі. Польща старалася звільнити своїх православних громадян, що після римо-католиків творили найчисленішу віроісповідну групу в державі, від якоїнебудь церковної залежності від патріархату в Москві. Відносини Православної Церкви у б. Польщі довгий час законно не були упорядковані. Створено тільки православну митрополію у Варшаві з юрисдикцією над усіма православними в Польщі, але не зірвано звязків з московським патріархатом, бо варшавський православний митрополит стався ексархом московського патріарха.

Цю по суті номінальну залежність б. Польща хотіла усунути й справи Православної Церкви на своїй території впорядкувати по лінії своїх державних і національно-польських інтересів. Появився адміністративний розпорядок міністра віроісповідань і освіти б. Польщі з 30. січня 1922 р., оголошений в Моніторі Польському ч. 38 з 16. лютого 1922 р. Цей розпорядок під назвою «Тимчасові постанови про відношення Держави до Православної Церкви в Польщі» мав обов'язувати тільки переходно до часу ухвалення закону, нормуючи відношення польської держави до Православної Церкви.

Оголошення повищих «Тимчасових Постанов» попередила ціла низка конференцій покликаної до життя польським урядом вищої православної церковної ерархії з варшавським митрополитом у проводі, якої виконавчим органом стався Священний Синод у Варшаві,— з польським урядом. Метою цих конференцій, що відбувалися на підставі рішення польського уряду з серпня 1921 р., було зорганізування Православної Церкви в Польщі при допомозі вищої православної ерархії — а це по думці інтересів польської держави. Ці інтереси стреміли до того, щоб з Православної Церкви зробити податний і безвільний чинник, при допомозі якого можна б перевести спольщення православних вірних, серед яких подавляючу абсолютну більшість творили українці. По польській урядовій — тенденційній в користь поляків — статистиці з 1931 р. число православних у б. Польщі виносило 3,762.500, або 11,8% загалу населення б. Польщі в 1931 р., а в самому люблинському воевідстві 210.400, або 8,5%.

Православна церковна ерархія домагалася тоді скликання провінціонального православного Собору в Польщі для вирішення засадничих устроєвих питань Православної Церкви в Польщі, головно щодо автокефалії, себто церковної незалежности цієї Церкви в Польщі та її відношення до польської держави. Згадана ерархія виробила навіть регулямін для цього Собору та предложила його польському урядові до затвердження.

Усі ці заходи православної церковної ерархії та польського уряду велика частина православного духовенства й праславних вірних у Польщі приняла дуже неприхильно, а то з огляду на шкідливі для Православної Церкви наміри польського уряду, що відбилося тоді голосним відгомоном у деяких незалежних пресових органах, а навіть у польському парламенті. Протест проти затій польського уряду підняли й російські православні церковні ерархи, що перебували на еміграції; проги них заявився теж і московський патріархат.

Супроти цього польський уряд занехав справу скликання згаданого Собору, який і пізніше аж до упадку Польщі у вересні 1939 р. взагалі не відбувся. Одначе уряд з польської національно-державної рації обстоював і надалше справу проголошення автоке-

фалії Православної Церкви в Польщі і — зрештою не без відома відданої собі православної єрархії в Польщі — повів дальшу акцію потаємно дипломатичним шляхом у царгородського патріарха Григорія, якого зумів собі відповідно зеднати.

АВТОКЕФАЛІЯ.

Заходи польського уряду увінчалися повним успіхом і царгородський патріарх Григорій на основі розгляду пропозиції польського уряду на канонічних засіданнях Священного Синоду в Царгороді в днях 6. і 11. листопада 1924 р. оголосив 13. листопада 1924 р. «Томос» про визнання Православної Церкви в Польщі Автокефальною Церквою. Цей Томос, підписаний царгородським патріархом Григорієм і 12 митрополитами Східньої Православної Церкви оголошено в російській мові у «Вістнику Православної Митрополії в Польщі» ч. 8 з 30. квітня 1925 р., а польський уряд проголосив його врочисто у Варшаві 17. вересня 1925 р.

Священний Синод Автокефальної Православної Церкви в Польщі ухвалив після цього Внутрішній Статут, що визначає подрібно внутрішнє життя цієї Церкви й предложив цей Статут разом з проектом закону про зовнішню організацію Автокефальної Православної Церкви в Польщі. Внутрішній Статут прийнято, натомість відложено справу згаданого вище законопроекту й «Тимчасові Постанови» діяли дальше.

Остаточну внутрішню організацію Автокефальної Православної Церкви в Польщі та її відношення до польської держави мав перевести перший Генеральний Собор Автокефальної Православної Церкви в Польщі на основі відручного листа президента Польщі Ігнатія Мосціцького з 30. травня 1930 р. У виконанні цього листа розпочато передсоборові праці й покликано до життя передсоборові комісії під проводом митрополита та з участю представників духовенства, світських осіб та представників польського уряду. Праці цих комісій на довший час припинювано, але всеж зуміли деякі з них обробити основно цілу низку засадничих питань.

ПРАВНІ ПІДСТАВИ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В Б. ПОЛЬЩІ.

Польський уряд відкладав з року на рік скликання Генерального Собору, і його остаточно взагалі не скликав та сам без рішень Собору проголосив декретом президента польської Річипосполитої з силою закону з 18. листопада 1938 р. про відношення держави до Польської Автокефальної Православної Церкви (В. З. Р. П. ч. 88 поз. 597), в якому унормовано організацію цієї Церкви та її відношення до польської держави. На основі арт. 1, уступ 2, цього декрету рада міністрів видала розпорядок з 10. грудня 1938 р. (В. З. Р. П. ч. 103, поз. 679), у якому узнано долучений до цього розпорядку Внутрішній Статут Польської Автокефальної Православної Церкви разом з його залучниками, зложений правною репрезентацією цієї Церкви.

Ці всі три правні акти: Томос царгородського патріарха Григорія з 13. листопада 1924 р., декрет президента б. Польщі з 18. листопада 1938 р. і розпорядок ради міністрів з 10. грудня 1938 р. з долученим до нього Внутрішнім Статутом, являються й сьогодні правною підставою устрою організації й внутрішнього життя Православної Церкви на занятих польських територіях.

У проводі Автокефальної Православної Церкви в б. Польщі, яку церковно-адміністративно поділено на п'ять епархій: варшавську (холмсько-варшавську), волинську, поліську, гродненську й виленську, стояв варшавський митрополит, до якого як варшавсько-холмського єпископа належала теж і колишня самостійна холмська епархія. Для вирішування важних для Православної Церкви справ покликано окрему установу — Собор Єпископів під головуванням варшавського митрополита і Священний Синод як адміністративний виконавчий орган митрополита й Собору Єпископів.

ПОЛЬЩЕННЯ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ.

Згаданим вище президентським декретом уведено у внутрішнє урядування Православної Церкви виключно польську мову. Ще перед тим уведено польську мо-

ву навчання в православних духовних семінаріях у Крем'янці на Волині та Вильні, щоб спольщити в цілості кандидатів до духовного звання. Для цієї самої польської національно політичної цілі утворено при варшавському університеті відділ православної богослов'ї, очевидно також з польською мовою навчання; польську мову навчання і польський дух заведено теж і в богословському лицеві у Варшаві на місце скасованих духовних семінарій.

Як уже вище сказано, польська державна влада наказала ввести в всіх церковних властях, урядах і установах Православної Церкви польську урядову мову, хоч православних поляків не було, чи радше були тільки одиниці. Навку релігії для українських православних дітей на суто українській території наказано вести в польській мові, а навіть змушувано православне духовенство на українській етнічній території — передовсім на Холмщині й Підляшші — виголошувати проповіді в польській мові для православних українців. Попроблено теж спроби спольщення церковно-славянської мови в Богослужбі. Врешті зачато спольщувати й саму православну церковну єпархію та в 1938 р. висвячено на православних єпископів двох військових священників поляків — Семашка та Шретера.

Без сумнів, при найближчій зміні на митрополитичому престолі в Варшаві — православним митрополитом, а тимсамим і головою Автокефальної Православної Церкви в Польщі був би стався поляк і тоді тимскоріше пішло б спольщення непольського православного населення, головню найчисленішого українського.

Польська державна влада щораз більше й глибше вступала в внутрішні чисто церковні справи Православної Церкви так, що фактичним її керманичем вважали загально не митрополита, але директора віроісповідного департаменту Православної Церкви в міністерстві віроісповідань і освіти, не єпископів, але воеводів, не деканів і парохів, але старостів і командантів станиць польської державної поліції.

Православна Церква в б. Польщі сталася — одним словом — безвільним оруддям в руках польського уряду, що старався її понизити та знищити. Це йшло йому тим лекше, що єпархію Православної Церкви за

малими виїмками творили росіяни, національно нічим не зв'язані з автохтонним українським і білоруським православним населенням.

ПО УПАДКУ ПОЛЬЩІ.

Такий був стан в дні 1. вересня 1939 р. Нині він змінився. Велика більшість території б. Польщі з православним населенням (українським і білоруським) припала Совітам, частинно Литві. На схід від Буга залишилися чотири православні єпархії — волинська, польська та гродненська в цілості при Совітах, з виленської м. Вильно з округою при Литві, більшість єпархії при Совітах. Зменшилася також територія — а передовсім дуже значно й число вірних — варшавської православної єпархії, від якої відпали повіти з абсолютною більшістю українського населення, а саме повіти Любомль і Ковель на Волині й Берестя та Кобрин на Поліссі, які прилучено до варшавської єпархії щойно в 1939 р.

У висліді німецько польської війни перестав існувати Собор Єпископів, коли чотири православні єпархіяльні єпископи опинилися поза границями сфери німецьких впливів. Перестав існувати також і виконавчий орган митрополита й Собору Єпископів — Священний Синод у Варшаві й силою нових фактів компетенції Собору Єпископів опинилися в руках митрополита з хвилиною, як сам Собор Єпископів перестав фактично діяти.

Однак мимомовних фактів не перестала існувати автокефалія Православної Церкви б. Польщі й вона існує далі й сьогодні на занятих польських землях, а її головою й далі православної варшавський митрополит чи завідуючий митрополією єпископ. Автокефальна Православна Церква в б. Польщі повстала — як вище згадано — на основі Томоса царгородського патріарха Григорія з 13 листопада 1924 р., а не на основі якогонебудь акту державної влади, бо державна влада церковних канонів своїм одностороннім актом не може змінити. Автокефальна Православна Церква під проводом митрополії у Варшаві існує отже і у дистриктах Люблин і Краків, на території яких ме-

шкає автохтонне (українське православне населення. В § 1 проекту Тимчасового Внутрішнього Статуту цей правний стан зазначеного виразно на самому вступі.

САМОСТІЙНА ХОЛМСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЄПАРХІЯ.

Холмська православна єпархія належить до одної з найстарших взагалі на українських землях. Про холмського єпископа Івана згадується в Ніконівському Літописі під датою 1072 р., коли цей єпископ разом з іншими українськими православними єпископами брав участь при перенесенні мощів святих братів-мучеників Борисі й Гліба в Києві в 1072 р. зі старої церкви у Вишгородку біля Києва до нової церкви в Києві, збудованої київським великим князем Ізяславом при київському митрополиті Юрію. Православна єпархія в Холмі існувала отже тому 865 літ назад, а властиво ще дещо скорше.

Після спустошення холмської землі польським князем Болеславом Смілим холмську єпархію прилучено до володимирської єпархії у Володимирі на Волині й вона входила в її склад до 1137 р. З просторої володимирської єпархії виділено в 1137 р. нову єпархію у м. Угровськ на західній стороні ріки Буг (сьогодні село Угровськ, холмського повіту), до якої ввійшли Холмщина й Підляшся.

Галицький король Данило, до якого належали Холмщина й Підляшся, укріпив місто Холм і в 1223 р. переніс єпископію з Угровська до Холму, де єпископську катедру заняв тоді єпископ Іван, крилошанин Святоуспенського катедрального собору у Володимирі на Волині.

Від 1223 р. існувала холмська православна єпархія з осідком у Холмі безпереривно аж до приходу польської влади в листопаді 1918 р. Як самостійна православна єпархія існувала вона до 1596 р., себто до берестейської релігійної унії, а від 1596 р. до 1875 р. як самостійна уніятська (греко-католицька) єпархія, якої єпископи по старому звичаю звалися єпископами холмськими і белзькими аж до часу прилучення белзької землі під церковно-адміністраційним оглядом до греко-католицької єпархії в Перемишлі.

В 1875 р. злуку тодішньої уніятської (греко-католицької) холмської єпархії, що обіймала Холмщину й Підляшшя — себто українські етнічнографічні землі в тодішніх російських губернях Люблин і Сідлці, які сьогодні належать до люблинського дистрикту. З цих земель утворено в 1912 р. окрему холмську губернію, якої західні й північно-західні границі стались у загальному кордонами Української Народньої Республіки в берестейському мирі з 9. лютого 1918 р. Холмську — від 1875 р. знову православну — єпархію злучено як вікаріят з варшавською православною єпархією під назвою хомсько-варшавської єпархії. Вікарні православні єпископи мешкали постійно від 1875 р. у Холмі, де була консисторія та духовна семінарія, і головні єпископи, що мешкали у Варшаві, мали титул холмського і варшавського архієпископа.

Царським указом з 29. (16. ст. стилю) червня 1905 р. реактивовано самостійну православну єпархію в Холмі, а її єпископи звалися з того часу холмськими й люблинськими єпископами.

Так було до повстання недавньої Польщі. Польський уряд, маючи на меті цілковито спольщити українське православне населення Холмщини й Підляшшя, без ніякого окремого акту канонічного характеру, — але мабуть за згодою тодішнього варшавського православного митрополита Юрія, чи може останній на приказ уряду, — перевів влучення самостійної холмської православної єпархії до новоствореної варшавської митрополії, а властиво до варшавської єпархії, бо варшавські митрополити були рівночасно варшавськими єпархіяльними єпископами. Від тоді варшавські православні митрополити зачали вживати назву холмсько-варшавських (зчасом варшавсько-холмських) єпископів. Невдовзі ця подвійна назва в номенклатурі нової єпархії цілковито зникла та варшавські православні митрополити зачали зватися просто варшавськими архієпископами. Свою єпархію назвали вони тоді варшавською єпархією, що йшло, очевидно, по лінії бажань польського уряду. І лише за нової німецької влади появилася знову назва в деяких актах варшавських православних митрополитів варшавсько-холмської та навіть холмсько-варшавської єпархії.

Під церковно-адміністраційним оглядом холмська православна єпархія (як рівнож і угрівська православ-

на єпархія в її місце) була підчинена православним митрополитам у Києві до 1330 р., від 1330 р. до 1347 р. галицькій митрополії, а в 1371 р. до 1397 р. галицькому митрополитові Антонієві. В часах холмського єпископа Харитона з початком XV. століття холмська православна єпархія була підчинена православним митрополитам київським і литовським, а після введення унії з Римом у цій єпархії в 1596 р. уніятським митрополитам у Києві, що звалися митрополитами київськими і галицькими та цілої Русі (*totius Russiae*) Від 1830 р. до 1875 р. холмська уніятська єпархія була підчинена прямо папі, а після скасування унії з Римом в 1875 р. православному Святішому Синодові в Петрограді й з черги канонічно православному патріярхові в Москві, що було аж до перших років панування недавньої Польщі, коли православні в Польщі підлягали канонічно московському патріярхові.

Сьогодні прийшла пора, щоб повернути знову холмській православній єпархії давню самостійність і до цього якраз зміряє проект «Тимчас. Внутр. Статуту» у своїй поставі в § 2, уст. 1. Жадання реактивування самостійної православної холмської єпархії не підніс ані Церковний Зїзд у Холмі з 5. листопада 1939 р., ані не піднесено цього і в проекті делегації Церковної Ради з Холму про «Тимчасове положення про Церковне Управління Холмщини й Підляшшя».

ТЕРИТОРІЯ ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЇ.

В § 3 проекту «Тимч. Внутр. Статуту» зазначено, що холмська православна єпархія обіймає територіально всіх вірних Православної Церкви, що мешкають в границях дистриктів Люблин і Краків.

Такий територіальний засяг холмської православної єпархії обоснований історичними і фактичними причинами. В перших віках свого існування холмська православна єпархія, як найдалше висунена на північний захід, обіймала всю територію між ріками Буг і Висла; туди входила також і ціла краківська область. Пізніше ввійшла в її склад і північна частина белзького воєвідства за історичної Польщі, до якої входили по 1795 р. і ті частини повітів Сокаль, Рава Руська і Любачів, які прилучено тепер до люблинського дистрикту. Греко-

католицька церква в Кракові до 1846 р., коли Краків прилучено до Австрії, була під юрисдикцією холмських уніятських єпископів. В краківському воевідстві (Лемківщина) було після статистики з 1931 р. 12.000 православних, або 0.5%.

Границі нової холмської православної єпархії в люблінському дистрикті покриваються майже в цілості з границями відновленої в 1905 р. самостійної холмської православної єпархії та з цього огляду повертається тільки стан, що існував до світової війни. Православні з б. краківського воевідста — сьогодні краківського дистрикту — за недавньої Польщі входили в склад православної варшавської (холмсько-варшавської чи варшавсько-холмської) єпархії, якою управляв варшавський митрополит. Тепер повинні вони ввійти до самостійної холмської єпархії, яку треба реактивувати. На самій Холмщині з Підляшшям було 1. IX. 1939 р. 6 деканатів: на Підляшші більський і володавський, на Холмщині: холмський, грубешівський, томашівський і білгорайський. З початком 1940 р. архієп. Серафим створив два нові деканати на Холмщині: другий грубешівський і замиський, отже тепер є вже 8 деканатів.

ЗАСАДА СОБОРНОСТІ ТА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ КЕРМУЮЧИХ ЦЕРКОВНИХ ОРГАНІВ І УСТАНОВ.

У західній »Римо-католицькій Церкві« незнана засада соборности, бо там в управі Церквою панує засада авторитарности єпископів і папи та світські особи в цій праві не мають ніякого голосу. Натомість її прийнято у Східній Православній Церкві й вона теж знайшла свій вислів у згаданих вище президентському декреті з 18. листопада 1938 р. та Внутрішньому Статуті з його залучниками, виданих на основі рішення ради міністрів з 10. грудня 1938 р. щодо Автокефальної Православної Церкви в б. Польщі. В Генеральному Соборі й Єпархіяльних Зібраннях, що вирішували питання, важні для управи та організації цієї Церкви, значний голос мали виборні світські особи.

Цю засаду залишено й в проекті »Тимчасового Внутрішнього Статуту«. Єпископа єпархії (переходово

адміністратора єпархії), вікарного єпископа, членів Консисторії (4 особи духовні й одна світська) і членів Ревізійної Комісії (2 духовні і 1 світська особа) вибирає Єпархіяльне Зібрання, вибране на основі обов'язуючої досі виборчої ординації. Єпархіяльного єпископа й єпископа - вікарія затверджує компетентна німецька влада, а єпископ (адміністратор) членів Консисторії і Єпархіяльної Ревізійної Комісії, вибраних на 5 літ. Деканальне зібрання духовенства вибирає двох кандидатів на декана та двох на віце-декана, з яких єпископ (адміністратор) іменує одного деканом і одного віцедеканом; вони урядують 5 літ. Єпископ (адміністратор) іменує, переносить і звільняє парохів, вікарів, дяконів, субдіяконів і дяків (псаломщиків) та виконує нагляд над монастирями. Парохією завідує парох разом з членами парохіяльного духовенства, дяком і церковним старостою при співучасті Парохіяльної Рари, вибраної Парохіяльним Зібранням; їх склад і компетенцію визначають дотеперішні постанови.

Єпископ (адміністратор) єпархії має подати до 14 днів до відома шефові Генерал-Губернаторства в Кракові та шефам дистриктів у Люблині і Кракові імена й прізвища членів Консисторії та Єпархіяльної Ревізійної Комісії, а шефам відносних дистриктів у Люблині й Кракові імена та прізвища деканів і їх заступників, парохів, ігуменів й ігумень монастирів та директорів духовних шкільних заведень. Єпископ (адміністратор) єпархії має теж подбати про науку релігії в школах і про місійну діяльність в єпархії.

Незалежний Церковний Суд у Холмі з трьох духовних осіб членів Консисторії вирішує справи церковні й розводів в першій інстанції в дотепер обов'язуючих границях. Другою та останньою інстанцією від його рішень є завідуючий варшавською митрополією; він є теж першою та останньою інстанцією щодо судівництва, щодо особи єпископа (адміністратора) єпархії й вилучення вірного з Церкви та йому врешті прислужують права Собору єпископів і Священного Синоду до часу, доки ті установи не ввійдуть в життя. Більше управнень завідуючий митрополією не має. Очевидно всі ці постанови діють тільки до часу остаточного унормування відносин Православної Церкви на території б. Польщі, що знаходиться сьогодні під ні-

мецькою владою й тому ціла низка постанов проекту має тимчасовий, переходовий характер.

Послідовно переведено в проєкті «Тимч. Внутр. Статуту» засаду церковних органів і церковних установ. Єпископом (адміністратором) єпархії, вікарних єпископом, членами Консисторії й Єпархіяльної Ревізійної Комісії можуть бути тільки особи, приналені до української національності. Про національну приналежність низового духовенства не говориться, бо воно й так українське, та впрочім його призначення залежить від кермуючих церковних органів. Передбачений в проєкті Православний Богословський Ліцей в Холмі має мати українську мову навчання та українська мова має бути виключно урядовою мовою всіх властей, урядів і установ та монастирів православної холмської єпархії. У церковно-словянській Богослужбі має бути українська вимова.

МАЙНО ЦЕРКОВ І ЇХ УСТАНОВ.

Загальні постанови щодо завідування майна церков, її установ і церковних братств остаються ті, що були досі зі змінами, які вводить проєкт. Низка постанов відноситься до розподілу майна митрополії, єпархії, Св. Синоду та її поодиноких установ і церковних братств, що є у Варшаві, між холмську єпархію й тими парохіями (є їх всього кілька з кількома тисячами вірних, переважно росіян), що остаються поза нею. Відношення розподілу означає число парохій і число вірних.

На єпископа (адміністратора) єпархії вложено обов'язок подбати про ревіндикацію майна церков і її установ та церковних братств, що їх забрано насильно й безправно в часі польської влади.

ВАРШАВСЬКА ПРАВОСЛАВНА КОНСИСТОРІЯ НЕ ІСНУЄ.

Вище переповіли ми зміст найважливіших постанов проєкту «Тимч. Внутр. Статуту» та подали деякі важніші місця з долучених до нього мотивів. В цих мотивах до § 9 проєкту сказано, що важним чинником

в адміністрації Православної Церкви в б. Польщі була Консисторія. Завідуючий варшавською митрополією та холмсько-варшавською єпархією архієпископ Серафим розв'язав з початком 1940 р. існуючу у Варшаві Консисторію варшавської (холмської - варшавської) єпархії та замість неї утворив «Тимчасову Єпископську Раду при Управляючому Варшавською Православною Єпархією». До її складу входять чотири духовні особи, а саме: архімандрит Теофан, архімандрит Філофей, протоєрей Коваленко й протоєрей Помазанський. По національності оба архімандрити є змосковщені білорусини, оба протоєреї росіяни. Єдиний українець архімандрит Палладій (Видибіда-Руденко, колишній член дирекції Державного Банку УНР) не ввійшов у склад Ради. Територіяльно обсяг діяльності цієї Ради неозначений, практично обмежується до території поза люблинським дистриктом; — отже не торкається Холмщини й Підляшшя. Впрочім признає це й сама Рада, відсилаючи прохання священників про надання парохій на Холмщині й Підляшшу о. адміністраторові Левчукові, при чому відповідні письма до нього виготовляє сама в українській мові. Рада є під кермою архієпископа Серафима, якого часом заступає у Варшаві його вікарій віденський єпископ Василій (росіянин). Одначе під їх управою знаходиться й далі значне майно Православної Церкви та її установ у Варшаві. З лона цієї Ради діє далі Церковний Суд, головно для роздодових справ, за які стягається від сторін значні оплати. Після проекту німецької влади цей Суд буде вирішувати роздодові справи з Холмщини і Підляшшя до 31. грудня 1940 р. і щойно з 1. січня 1941 р. утвориться при Церковному Управлінні в Холмі окремий Церковний Суд з компетенцією на люблинський дистрикт. Це продовження діяльності варшавського Церковного Суду й на Холмщину з Підляшшям є подиктоване причинами фінансової натури, а саме значними довгами, що їх оставив митрополит Діонізій та які мається сплачувати доходами з роздодових справ.

ПРОЄКТ ТИМЧАСОВИХ ПОСТАНОВ ПРО ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ В ЛЮБЛИНСЬКОМУ ДИСТРИКТІ.

На конференції в Кракові 20. березня 1940 р. з керманичем відділу церковних справ при Генерал-Губернаторі ляндрєрїхтсратом Вільденом д-р Степан Баран

предложив йому крім обговореного вище проекту Тимчасового Внутрішнього Статуту відносно Православної Церкви в дистриктах Люблин і Краків, що обіймає цілість устрою та організації церкви, окремий новозредагований проект Тимчасових Постанов про Православну Церкву в люблинському дистрикті, про що теж вище вже згадано. Цей проект (разом 20 §§) признає головою Автокефальної Православної Церкви на занятих польських областях — себто на території краківського Генерал-Губернаторства завідуючої варшавською митрополією, якому канонічно підчинені православні вірні в люблинському дистрикті. До часу остаточного управильнення церковних відносин справами Православної Церкви в дистрикті Люблин кермує окремий адміністратор Православної Церкви в дистрикті Люблин з осідком у Холмі, якого вибирає Церковна Рада в Холмі, в порозумінні з завідуючим варшавською митрополією, а затверджує компетентна німецька влада. Адміністратор, що мусть бути української національності, має повну юрисдикцію з виїмком цієї, яку Тимчасові Постанови признають завідуючому варшавською митрополією, та які покриваються з управленнями, що їх йому признано в Тимчасовому Внутр. Статуті з тим, що склад Церковної Ради й Церковного Управління затверджує завідуючий варшавською митрополією.

Спрами Церкви завідує адміністратор в порозумінні з Церковною Радою при співучасті Церковного Управління, з 5 осіб, 3 духовних і 2 світських, якому прислугують права дотеперішньої Консисторії і зі складу якого твориться Церковний Суд, зложений з трьох духовних осіб. Існує теж окрема Контрольна Комісія з 3 членів — 2 духовних і 1 світської, — яку вибирає Церковна Рада і затверджує адміністратор. Діє Церковна Рада вибрана на Церковному Зїзді в Холмі 5. листопада 1939 р., зложена з усіх деканів і по одній світській особі з кожного деканату. Церковній Раді прислугують права Єпархіяльного Зібрання та діє вона до часу скликання першого Єпархіяльного Зібрання. Новий вибір світських членів Ради відбувається на деканальному зібранні після обовязуючої виборчої ординації. Церковне Управління урядує так довго, як довго урядує Церковна Рада — себто до скликання першого Єпархіяльного Зібрання; підставою уряду-

вання є регулямін дотепершніх Консистерій. Компетенція Церковного Суду така як у Тимч. Внутр. Статуті. Деканів і їх заступників іменує адміністратор з поміж подвійного числа кандидатів, яких пропозитить йому деканальне зібрання духовенства. Парохів, вікаріїв, діаконів та дяків іменує, переносить і звільняє сам адміністратор. Остаються в силі дотеперішні постанови щодо завідування парохій та монастирів, науки релігії, місійної діяльності й церковних братств, якщо не усунули їх або не змінили новоповсталі факти правно-державного характеру та не суперечать вони Тимчасовим Постановам.

Приписи щодо завідування майном Православної Церкви, її установ і церковних братств та ревіндикацій загарбаного безправно поляками їхнього майна, врешті переведення розподілу майна між Православною Церкву в люблинському дистрикті й парохіями поза ним, що належали досі до варшавської (холмсько-варшавської) епархії, подібні як у проекті Тимч. Внутр. Статуту.

Національний характер Прав. Церкви в люблинському дистрикті підчеркнено, що виключною урядовою мовою властей, урядів і установ цієї Церкви є виключно українська мова.

УРЯДОВИЙ ПРОЄКТ ТИМЧАСОВОГО УПРАВЛІННЯ СПРАВ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ЛЮБЛИНСЬКОМУ ДИСТРИКТІ.

На кількогодинній конференції в Кракові 23. безна 1940 р. між керманичем церковних справ у краківському Генерал - Губернаторстві ляндреріхтсратом Вільденом і д-ром Ст. Бараном обговорено подрібно проєкт тимчасового управління справ Православної Церкви в люблинському дистрикті. Взято під увагу проєкт варшавської делегації Церковної Ради в Холмі під назвою «Тимчасове положення про Церковне Управління Холмщини й Підляшшя», який ми вище зреферували, предложені німецькій владі письменні завваги до нього архієпископа Серафима та його предложення в цій справі, врешті новозредагований проєкт Церковної Ради в Холмі під назвою «Тимчасові Постанови про Православно Церкву в люблинському дистрикті»,

що його зреферовано в попередньому уступі. Остаточ-но устійнений на цій конференції текст урядового про-екту є компромісом усіх трьох повищих проєктів. По-дробиць його не оголошуємо перед його публікацією як урядового розпорядку. Зазначаємо тільки, що украї-нську національну асекурацію щодо кермуючих орга-нів у Православній Церкві на Холмщині — вони будуть по думці цього розпорядку української національно-сті — переведено в цілоти та що виключною урядо-вою мовою властей, урядів і установ Православної Церкви там же буде українська мова. Найважливіше, що вийшло на цій конференції, це факт, що компетентна німецька влада ставиться прихильно і зовсім позитив-но до проєкту створення чи реактивовання цілковито самостійної православної епархії з осідком у Холмі, вважаючи таке домагання проєкту Церковної Ради в Холмі в справі Тимчасового Внутрішнього Статуту Православної Церкви у дистриктах Люблин і Краків за слушне й зовсім оправдане. Та це вже справа дальшого етапу.

ЗАКІНЧЕННЯ.

Завдяки німецькій побіді й розторощенню Польщі віками поневолені північно-західні частини україн-ських земель — Холмщина й Підляшшя знайшли мож-ливість до свого повного національного відродження. Знайшла цю можливість у першу чергу безпощадно переслідувана поляками Православна Церква, якої від-родження забезпечене, а з ним забезпечена теж вели-ка українська національна місія цієї Церкви. Для охо-рони перед ворожим чужим заливом створить вона скалу, якої не розібють ніякі пекольні сили!

Над національним відродженням нашого села на Холмщині й Підляшші працюють сотки молодих учи-телів і учительок, з незначними виїмками самих гали-чан, числом понад 600 душ, нерідко з університетською освітою, і то як правдиві національні піоніри — досі без постійної платні й часто серед дуже невідрадних матеріальних обставин. Кадри, викиненої подіями еміграції працюють над організацією національно-го збірного життя, головно господарського й освіт-нього, до якого прийде невдовзі й нова ділянка тілес-

ного й національного виховання місцевої української молоді. Повстають щораз нові клітини національної організації по селах — і що дуже важне — і по містах, що дотеперішню національну дрімучість - статику перетворять невдовзі на розгонову творчу силу - динаміку. До цієї великої національної служби стало й духовенство відродженої й новозорганізованої Православної Церкви на Холмщині й Підляшші.

Символ польського безпощадного панування над Холмщиною й Підляшшем, свідок давно минулих днів, катедральний собор у Холмі, що досі ще у польських руках, пересатне бути тим символом, як уже вкортці перейде в руки його правного власника — Православної Церкви. Це сказав українській делегації у відповідь на привітання на Вавелі в Кракові 17. листопада 1939 р. Генерал-Губернатор міністр д-р Франк. Його слова вкортці сповнилися, бо вже в дні 19. квітня 1940 р. катедральний собор перейшов у властиві руки.

Краків, 1940 р.

Львів. Бібліотека
У.Р.С.Р.

ЗМІСТ :

	ст.
Загальні завваги	3
Некорисне явище	5
Наслідки царської політики	5
Польська політика гірша від царської	6
Наші втрати на заході та їх причини	6
Закріплення православля	8
Калакути	9
Найголовніше — церковне питання	10
Загарбування і нищення церков і церковного майна	14
Відновлення церковного життя та організації	16
Холмський катедральний собор	17
Перший після упадку Польщі церковний зїзд	18
Резолюції церковного зїзду в Холмі з 5. листопада 1939 р.	20
Зміна на митрополичому престолі	21
Проект делегації Церковної Ради	22
Два нові проекти Церковної Ради	23
Проект тимчасового внутрішнього статуту	24
Дещо з історії Православної Церкви у б. Польщі	26
Автокефалія	28
Правні підстави Автокефальної Правосл. Церкви у б. Польщі	29
Польщення Автокефальної Православної Церкви	29
По упадку Польщі	31
Самостійна холмська православна єпархія	32
Територія холмської єпархії	34
Засада соборності та української національної приналежності кермуючих церковних органів і установ	35
Майно церков і їх установ	37
Варшавська православна консисторія не існує	37
Проект тимчасових постанов про Православну Церкву в люблинському дистрикті	38
Урядовий проект тимчасового управлїння справ Православної Церкви в люблинському дистрикті	40
Закінчення	41
Зміст	43

РЛ 198

МИНУЛЕ Й СУЧАСНЕ Ч. 3.

Д-р СТЕПАН БАРАН

**ПО НЕВОЛІ —
ВІДРОДЖЕННЯ**

ЛЬВІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО